

Languages and Literatures, sy. 57, Chicago 1940, s. 197-228; A. Hultgård, "Creation and Emanation: Zoroastrian Reflections on the Cosmogonic Myth", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXVI, Jerusalem 2002, s. 91-108; M. Macuch, "The Talmudic Expression 'Servant of the Fire' in the Light of Pahlavi Legal Sources", a.e., XXVI (2002), s. 109-129; G. G. Stroumsa, "Thomas Hyde and the Birth of Zoroastrian Studies", a.e., XXVI (2002), s. 216-230; M. Morony, "Madjûs", *El²* (İng.), V, 1110-1118; A. J. Carnoy, "Zoroastrianism", *ERE*, XII, 862-868; G. Gnoli, "Zoroastrianism", *ER*, XV, 579-591.

ŞİNASİ GÜNDÜZ

MECZÛB,

Muhammed b. Kamerüddin

(محمد بن قمرالدين المجذوب)

Muhammed b. Kamerüddin b. Hamed
b. Muhammed el-Meczûb

(ö. 1247/1831)

Sudanlı dinî lider ve Şâzelî şeyhi.

1210'da (1795-96) annesinin memleketi olan Metemme'de doğdu. Nil-Atbara kavşağının güneyindeki Dâmer şehrinde din önderleri yetiştiren ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren "Mecâzib" diye tanınan bir aileye mensuptur. Meczûb'un ailesi, Sennâr Devleti'nin merkezî otoritesinin ortadan kalkmasıyla geniş bir alanda idarî özerklik elde etmiş, yerli kabileler ve çevredeki tüccar aileleriyle kurdukları ittifaklar sayesinde ekonomik bakımdan da güçlenmiş, açtıkları okullarda halka dinî hizmetlerin yanı sıra sağlık hizmetleri sunmuş, yerleşik halkla göçebe-ler arasında meydana gelen meselelerin çözümünde önemli roller üstlenmiştir.

Muhammed el-Meczûb, Dâmer'e giderek Ali b. Ahmed Ab Jadarî'den Kur'an, Ezrak b. Ahmed Ab Jadarî'den fıkıh dersleri aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra Kur'an hocası olarak doğduğu kasabaya döndü. 1820'de irşad faaliyetleri için bölgeye gelen Şeyh Muhammed Osman Mîrganî ile karşılaştı ve ondan İdrîsiyye tarikatının pîri Ahmed b. İdrîs'in görüşlerini öğrenme fırsatını buldu. 1821'de Hicaz'a dönmek isteyen Mîrganî ile birlikte o da gitmeye karar verdi. Ancak Mîrganî ile aralarındaki anlayış farklılığı daha yolun başında birbirinden ayrılmasına sebep oldu.

Ahmed b. İdrîs ile buluşmak için Mekte'ye gidip sohbetlerine katılan Muhammed Meczûb, müridin şeyhine muhabbetle birlikte Hz. Peygamber'e mutlak bağlılık içinde olması gerektiğini söyleyen Ahmed b. İdrîs'ten çok etkilendi ve onun

tesiriyle cezbeye kapılarak Medine'ye geçip Resûl-i Ekrem'e yakın olmak istedi. Medine'de kaldığı yaklaşık sekiz yıl boyunca Ahmed b. İdrîs ile irtibatını sürdürdü. Burada muhtemelen geçimini Hz. Peygamber'i öven ilâhiler söyleyerek sağladı.

Meczûb 1829 yılı Ocak ayında Hicaz'dan ayrıldı ve Kızıldeniz'de Afrika'nın liman şehri Sevâkin'e giderek tekkesini kurdu; çevresinde önemli sayıda derviş grubu oluştu. Sevâkin'de iki yıl kalıp Dâmer'e dönmek üzere Şubat 1831'de yola çıkan Meczûb, Dâmer'e vardıktan kısa bir süre sonra 8 Temmuz 1831'de vefat etti. Muhammed el-Meczûb'un Sevâkin'deki mensupları ölümünün ardından Hicaz'da yanında bulunan müridlerinden Emîn el-Kitayâbî'ye biat ettiler. Onun da kısa bir süre sonra vefatı üzerine yerine Şeyh Yâsîn b. Abdülkâdir Sâlim er-Rıdvânî geçti. Şeyh Yâsîn görevini 1854'te Meczûb'un yeğeni Tâhir b. Tayyib b. Kamerüddin'e devretti. Tâhir ve oğlu Doğu Sudanlılar'ın 1881'de başlayan Mehdî isyanını desteklemelerini sağladılar, kendileri de bizzat harekete katıldılar. Ancak isyan bastırılınca Şeyh Tâhir ve ailesinin Doğu Sudan'da etkisi azalmıştır.

Meczûb, Sudan'da XVIII ve XIX. yüzyıllarda ulemânın temsil ettiği geleneksel din anlayışının ötesinde İslâmî bilgi ve uygulamaların yaygınlaşmasını sağlayan dinî-sosyal reform hareketinin en önemli temsilcilerinden biridir. Hayatı boyunca, bir yandan ulemâ çevrelerinde gelişen ilmi gelenekten edindiği bilgileri bu gele-neğin çok fazla etkileyemediği geniş halk kitleleri arasında yaymaya çalışmış, bir yandan da onların mânevî dünyasını geliştirmeyi amaçlamıştır.

Muhammed Meczûb ve mensupları Şâzelî olduklarını söyledikleri ve kendilerini bu isimle niteledikleri halde Şeyh Meczûb'dan sonra tarikata Meczûbiyye de denilmiştir. Meczûb'un Ahmed b. İdrîs'e intisap etmiş olmakla birlikte Şâzelîyye icâzetini babası Kamerüddin'den aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim tarikat silsilesini kaydettiği bir eserinde şeyhi olarak babasını göstermektedir (Hofheinz, *Arabic Literature of Africa*, I, 252-253).

Şâzelî şeyhi olan dedesi Fakî Hamed'in Dâmer'de büyük saygı gösterilen türbesinin yerini XX. yüzyılda Meczûb'un türbesi almıştır. 1915'ten başlayarak her yıl 27 Muharrem'de Dâmer'de icra edilen tören Meczûb adına yapılmaktadır. 1985'ten itibaren 29 Receb'de Sevâkin'de yapılan benzeri bir törende Meczûb'un ilâhileri okunmaktadır. Yeğeni Şeyh Tâhir

el-Meczûb onun hakkında *el-Vesîle ile'l-ma'hlûb fî bâ'zî me'stehere min menâkıbı ve kerâmâtı veliyyillâh eş-Şeyh el-Meczûb* adlı bir menâkıbnâme kaleme almıştır (Kahire 1332).

Muhammed el-Meczûb'un tasavvuf anlayışında nazarî yönü ağır basan metafizik yaklaşımlar ikinci planda yer alır. Sohbetlerinin müridlerinin dürüst ve ah-lâklı olmalarını ve sorumluluklarının bilincinde olarak hareket etmelerini öğütleyen Meczûb'a göre tasavvufta önemli olan, müridlerin bir tarikat ve zâviye çevresinde örgütlenmeleri ve ibadetleri yerine getirirken ruhen canlı olmalarıdır. Muhammed el-Meczûb'un divanı, evrâd mecmuaları ve mevlidlerinin yanı sıra tasavvuf, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, gramer gibi çeşitli konularda otuz sekiz kadar eseri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Fluehr – Lobban v.dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, Metuchen-London 1992, s. 134; A. Hofheinz, "Letters to Muhammad al-Majdhûb", *The Letters of Ahmad Ibn Idrîs* (ed. E. Thomassen – B. Radtke), London 1993, s. 119-143; a.mlf., "The Writings of the Mejâdhîb", *Arabic Literature of Africa: The Writings of Eastern Sudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick – R. S. O'fahey), Leiden 1994, I, 244-256; a.mlf., *Internalising Islam: Shaykh Muhammad Majdhûb: Scriptural Islam and Local Context in the Early Nineteenth-Century Sudan*, Norway 1996, I, tür.yer.; a.mlf., "Der Schich im Überich, Oder Haben Muslime ein Gewissen? Zum Prozeß der Verinnerlichung schriftislamischer Normen in Suakin im frühen 19. Jahrhundert", *Wuqûf*, sy. 7-8, Hamburg 1992-93, s. 461-481.

ALBRECHT HOFHEINZ

MECZÛB, Sîdî Abdurrahman

(سیدی عبدالرحمان المجذوب)

Ebû Zeyd (Ebû Muhammed)
Abdurrahmân b. Ayyâd b. Ya'kûb
el-Meczûb el-Hilâlî el-Ferecî
(ö. 976/1569)

Faslı meczup sûfi.

909 Ramazanında (Şubat-Mart 1504) Fas'ın (Mağrib) Atlantik sahilinde bulunan Azemmûr'a bağlı Benî Amgâr'ın bir ribâtı olan Tîr (Tîrûnfitr, Aynûlfitr) köyünde doğdu. Fâtımîler zamanında Kuzey Afrika'ya yerleşen Benî Hilâl Arap kabilesinin kollarından olup Dükkâle kabileler birliği içinde yer alan Evlâdü Ferec'e mensuptur. Kaynaklarda zikredilen Sanhâcî nisbesi, aynı bölgede yaşayan Sanhâce Berberî kabilesiyle de bir alâkası olduğuna işaret etmektedir. Babası muhtemelen, 914'te (1508) Portekizliler'in Azemmûr'u

işgali sırasında Miknâs çevresindeki İrug-gân köyüne göç etmiş ve 922'de (1516) orada vefat etmiştir.

Abdurrahman el-Meczûb, Fas'ın kuze-yinde Habt bölgesinin merkezi olan Kas-rûlkebîr'de (Alcazarquivir) bir süre kaldık-tan sonra Miknâs'a yerleşti. Burada ve çevresinde feyiz aldığı şeyhler arasında özellikle Ebû Osman Saîd b. Ebû Bekir el-Meşterâî, Ebû'r-Revâin Muhammed ve Ebû Hafs Ömer el-Hattâb ez-Zerhûnî'nin adları anılır. Tasavvuf terbiyesinde en önemli şeyhi Ebû Hafs Ömer olup kendi-sine Meczûb lakabını da o vermiştir. Ebu Hafs Ömer ve diğer şeyhlerinin silsilesi Şâzeliyye'nin Cezûliyye kolunun kurucusu Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'ye veya Zerrûkiyye kolunun kurucusu Ahmed Zerrûk'a ulaşır. Meczûb'un ilk şeyhinin, mânevî bir işaretle Fas'a gidip bir defa görüştüğü Devvâr lakaplı Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Sanhâcî olduğu kaydedilir. Devvâr'ın şeyhi İbrâhîm ez-Zerhûnî el-Fahhâm da Ahmed Zerrûk'tan feyiz al-mıştır.

Meczûb, seyrüsülûkünü tamamladıktan sonra şeyhi Ebû Hafs Ömer'in işare-tiyle Habt bölgesinde küçük bir yer olan Bûzîrî'de bir tekke açarak irşada başladı. Şeyhî'nin, "Meczûb'dan başka meczup kalmaz" sözü onun bu lakapla anılmasına yol açmıştır. Kendisinden hiç bahsetmeyen çağdaşı İbn Asker el-Mağribî bazı şeyhlerinin biyografisini verir ve bunlar-dan Ebû'r-Revâin için, "Melâmetiyye tari-ki üzere idi"; Ali b. Ahmed ed-Devvâr için de, "Behlûl, meczup ve Melâmetiyye tari-ki üzere idi" diyerek her ikisinin de bazı garip hallerini kaydeder (*Devhatû'n-nâşir*, s. 79-81). Onun cezbeli hali üzerinde bu iki şeyhinin etkisi olduğu açıktır. Vecd halinde iken bazı garip davranışlarda bu-lunur, anlaşılmaz sözler söyler, güçlü bir şiir yeteneğine sahip olurdu; söylediği ru-bâîler bütün Mağrib'de darbimesel haline gelmiştir. Meczûb'dan nakledilen ve daha çok zikir meclislerinde okunan şiirlerin hepsi tasavvufî muhtevaya sahip olup sosyal ve siyasal içerikli şiirlerin ona nis-beti şüphelidir (de Premare, s. 101 vd.). Muhammed Mehdi el-Fâsî, Cezûlî ve ha-lifelerine dair *Mûmti'u'l-esmâ'* adlı ese-rinde Meczûb'un hiçbir amel ve hal iddi-ası olmayan, feyiz hali galip, gayb ve es-rardan haber veren bir kimse olduğunu belirterek onun, "Bütün insanlar aslında meczuptur, fakat yalnız beni bununla andılar" sözünü nakleder (a.g.e., s. 229).

Hayatının sonuna doğru kendisinde sü-kûn halinin daha galip olduğu söylenen

Meczûb'un zahir hal ve histen tamamen kopmadığı, dinî görevlerini tam olarak yerine getirdiği, eşleri ve çocukları oldu-ğu, zâviyesinde beş vakit namazın düzenli olarak kıldığı, zikir oturarak yaptırdığı, birinin kalkıp taşkınlık yapması veya rak-setmesi durumunda zikre son verdiği kaydedilir (a.g.e., s. 221, 222).

Zâviyesinin bulunduğu Bûzîrî'de has-talanan Meczûb isteği üzerine Miknâs'a götürülürken 9 Zilhicce 976 tarihinde (25 Mayıs 1569) Mirşâka'da öldü. Üç gün sonra da Miknâs'ta Bâbüsâ dışına defne-dildi. Halifesi Ebû'l-Mehâsin el-Fâsî'nin yaptırdığı türbesi ziyaretgâh olup bugün el-Meşhedü'l-İsmâilî'nin haremi içinde kalmıştır. Sözlü gelenekte ve yazılı kay-naklarda Meczûb'a birçok kerâmet ve ke-şif isnat edilir; vuku bulmadan önce bir-çok olayı haber verdiği, karada ve deniz-de insanların imdadına yetiştiği, her yıl Arafat'ta görüldüğü söylenir. Meczûb'un derledikleriyle kendi sözlerinden oluşan ve zikir meclislerinde okunan bir hizbi vardı.

Meczûb'un önde gelen müridleri ara-sında Ebû'l-Hasan Ali b. Kâsım el-Kantarî el-Kasrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali en-Neyyâr el-Kasrî, Kaddâr lakaplı Mu-hammed b. Yahyâ el-Bûhasibî, Muham-med el-Lecâî anılır. Meczûb ölünce yerine Abdullah b. Hüseyin el-Megârî, onun da altı ay sonra vefatı üzerine Ebû'l-Mehâ-sin el-Fâsî geçti. İki oğlu Muhammed es-Seb' ve Ayyâd da babalarının bu halifesine intisap ettiler.

Meczûb'un şiirleri Henry de Castries'in *Les moralistes populaire de l'Islam. Les gnomes de Sidi Abd-er-Rahman el-Medjedoub* adlı eserine (Paris 1896) konu olmuş, Nûreddin Abdülkâdir b. İb-râhîm el-Kavlî'l-me'sûr min kelâmî's-Şeyh 'Abdirrahmân el-Meczûb'da (Ra-bat, ts.) onun 127 rubâisini derleyerek şer-hetmiş, J. Scelles-Millie ve Buhârî Halîfe, *Les quatrains de Medjdoub le sarcas-tique, poète maghrébin du XVIe siècle* adlı eserinde (Paris 1966) bunların Arap-ça metinlerini vermiş ve açıklamalarla birlikte Fransızca'ya çevirmiştir. Tayyib es-Siddîkî şiirlerini *Dîvânü Sîdî 'Abdirrah-mân el-Meczûb* adlı eserde toplamış (Rabat 1979) Muhammed b. Azzûz da sözlerini derleyerek Arapça metin ve İs-panyolca tercümesiyle birlikte yayımla-mıştır (*Pensamientos y maximas de Sidi Abdurrahman el-Maxdub*, Madrid 1955).

Ebû'l-Mehâsin'in torununun oğlu Ab-durrahman b. Abdülkâdir b. Ali b. Yûsuf

el-Fâsî'nin *İbtihâcû'l-kulûb bi-haberi's-Şeyh Ebi'l-Mehâsin ve şeyhihi'l-Mec-zûb'u* ile onun biyografisine dair diğer eserlerde (bk. EBÜ'L-MEHÂSİN el-FÂSÎ) Meczûb'un hayatı ve menâkıbına dair bil-giler yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Asker el-Mağribî, *Devhatû'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 77-78, 79-81, 85, 140; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, I, 128; Hasan b. Muhammed Kûhin el-Fâsî, *Tabakâtü's-Şâzeliyyeti'l-kubrâ* (nşr. M. Edîb el-Câdir), Dı-maşk 1421/2000, s. 237; O. Depont - X. Cop-polani, *Les confréries religieuses musulmanes* (ed. M. J. Cambon), Alger 1897, s. 350, 457; Se-lâvî, *el-İstikşâ*, IV, 151; V, 24, 88, 192; İbn Zey-dân, *İthâfû a'lâmi'n-nâs*, Rabat 1352/1933, V, 276-278; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, X, 400, 402-403; A. L. de Premare, *Sîdî Abd-er-Rah-mân el-Mejdûb*, Paris 1985; Abdullah b. Abdül-kâdir et-Telîdî, *el-Mutrib bi-meşâhiri evliyâ'i'l-Mağrib*, Rabat 1421/2000, s. 167-173; Ch. Pel-lat, "al-Madjdûb", *EP* (İng.), V, 1029.

AHMET ÖZEL

MECZUP

(المعجوب)

Mazhar olduğu cezbe sonucu
sülûk etmeden Hakk'a eren velî
anlamında tasavvuf terimi.

Sözlükte "kendine çekmek, yaklaştı-rmak" anlamındaki *cezb* (*cezbe*) kökünden türeyen *mezcûb* kelimesi tasavvufu, bir daha kendine gelmemek üzere Allah'ın âniden kendine çektiği, dost edindiği ve dâimî surette huzurunda bulundurduğu velîleri tanımlamak için kullanılmıştır.

Dinî duygu ve heyecanlara genellikle cezbe denir ve bu anlamda her dindar kişi ve sâlik az çok cezbe sahibidir. Muta-savvıflar, bir anda Hakk'ın katına ulaşan meczupların bu yüce mertebeyi kendi gayretleriyle kazanmadıklarını, bunun kendilerine Hakk'ın bir lutfu olduğunu söylerler. Cezbe aklı baştan alan bir hal olduğundan meczuplar ömür boyu kendi-lerinden tamamen veya kısmen geçmiş bir durumda yaşarlar. Günlük işlerini yö-netip düzenleyemedikleri gibi dinî emir ve yasaklara zâhiren tam olarak riayet et-mezler. Dinî yükümlülüğe temel oluşturan aklî dengeye tam anlamıyla sahip ol-madıklarından dinin emir ve yasaklarıyla da yükümlü sayılmayan meczuplara *me'-hûz* (kendinden alınmış), *meslûb* (akıldan soyulmuş), *ma'tûh* (bunak), *mağlûb* (ye-nilmiş), *vâlîh* (çılgın), *behlûl* (sâf), *dîvâne* ve *meznûn* gibi unvanlar da verilir.

İbn Haldûn, meczupların bir bakıma delilere benzedikleri halde velâyet maka-